

УДК 811.111[37+42]:82–31:111–4(091)Tolkien(T-52)

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ТА НАРАТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕЛЕМЕНТІВ ГОТИКИ У ЖАНРІ ФЕНТЕЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА)

Четова Н. Й., Лучит Л. В.

У статті розглядаються елементи готичного роману у творах Дж. Р. Р. Толкіна, визначаються лексичні константи мови готики та наративні критерії, за якими твори тлумачаться як готичні.

Ключові слова: готика, фентезі, лексичні засоби, хронотоп, містика.

В статье рассматриваются элементы готического романа в произведениях Дж. Р. Р. Толкиена, лексические константы языка готики и наративные критерии, на основе которых произведения определяются как готические.

Ключевые слова: готика, фэнтези, лексические средства, хронотоп, мистика.

The article focuses on the gothic elements in J. R. R. Tolkien's literary works. The author reveals the lexical constants of the language of the gothic and the narrative criteria, according to which the literary works are referred to the gothic genre.

Key words: gothic, fantasy, lexical means, chronotope, mysticism.

Майже за півстолітню історію критичного огляду за жанровою приналежністю твори Дж. Р. Р. Толкіна розглядалися як фентезі [1], чарівна казка [2; 3], епічна поема [6; 8]. Але, не зважаючи на численні дослідження ознак цих творів, не виявлено жодної згадки про наявність готичних елементів у фентезі, що зумовило проведення даного дослідження.

Метою даної розвідки є виявлення готичних елементів на рівні лексики та сюжету в англomовному фентезі на матеріалі творів Дж. Р. Р. Толкіна.

Поряд з виявленням елементів готичного у фентезі, слід також визначити які риси відрізняють готичний роман від творів інших літературних жанрів. Так, до готичних елементів у творах Дж. Р. Р. Толкіна можна віднести:

1. **Містичний хронотоп.** Велику роль у створенні атмосфери таємничості та жаху відіграє містичний (останнім часом більш популярний як готичний) хронотоп. Це зазвичай старий, занедбаний замок (вигляд якого дещо змінили вітри віків) або мальовничі руїни. Замок інтригує згубними таємницями. У ньому нерідко є секретні кімнати, похмурі сходи і напівзруйновані приміщення. Замок може знаходитися неподалік якихось печер і бути частково пов'язаним з ними потайними ходами, які лякають великою кількістю розгалужень та таємничістю. Замоквий містичний хронотоп у творах Дж. Р. Р. Толкіна відтворюється у різних подобах: **фортеця:** *the old strongholds of Mordor* [9, с. 53], *a fortress* [9, с. 238]; **палац:** *There in the courts of the King grew a white tree...* [9, с. 257]; **дім:** *Woodhall* [9, с. 91], *the House of Elrond* [9, с. 231]; **вежа:** *the Dark Tower* [9, с. 53]; **брама:** *the doors of Khazad-dum* [9, с. 254], *...a horseman in the night, who called Dain to his gate.* [9, с. 254], *I was at the Battle of Dagorlad before the Black Gate of Mordor...* [9, с. 256]; **цитадель:** *Their chief city was Osgiliath, Citadel of the Stars...* [9, с. 257]; **шпиль:** *They took me and they set me alone on the pinnacle of Orthanc, in the place where Saruman was accustomed to watch the stars.* [9, с. 273] і т.п.

Художній час циклу про Середзем'я різноплановий, явно нереальний та місцями гнітючий: часом автор вдається до оповіді ретроспективного характеру (розповідь Гандалфа про Темного Володаря та історію походження Персня, розповідь Елронда про славу та падіння Нуменору, розповідь про те, як Смеагол став Голумом). За допомогою ретроспекції здійснюється зв'язок часів: події багаторічної давнини (розповідь про нащадків Ісідура) стають відомими героям роману завдяки появі персонажу (Елронда), який знає всю історію, але який через певні обставини змушений мовчати впродовж багатьох років. *The*

accursed, sunless, countless, black та *forgotten years; dark, olden, dangerous days* або *ancient, dark* та *stiff times* “Гобіта” та “Володаря Перстенів” бентежать своєю незбагненністю.

2 **Давнє загадкове пророцтво**, вербалізоване такими лексичними одиницями як *message, omen, foresight* та *prophecy*, пов'язане із замком або його мешканцями (колишніми або теперішніми). Таке пророцтво зазвичай малозрозуміле, запутане: “*Foresight had failed and there was no time for thought.*” [9, с. 6]; “*If he (the Dark Lord) recovers it (the Master-ring, the One Ring), then he will command them all (other rings) again, wherever they be, even the Three, and all that has been wrought with them will be laid bare, and he will be stronger than ever.*” [9, с. 61]; “*The words were not the doom of Minas Tirith... ..for it (the Sword of Elendil) was spoken of old among us that it should be made again when the Ring, Isildur's Babe, was found.*” [9, с. 260]. Людським “посередником” пророчих переказів є пророк, віщун, який ніяк не впливає на саме повідомлення, оскільки виконує лише функцію каналу передачі інформації. Образ посередника (пророка, чаклуна, мага, віщуна) завжди відповідав гендерному (зазвичай чоловіки), віковому аспекту (людина в літах, що вказує на мудрість і досвідченість) та способу життя (проживає віддалено від близьких та рідних, у цілковитій самоті та смиренності, щоб досягти гармонії) як *Gandalf the Wizard (the Grey), Saruman the Wise (the White)* та *Radagast the Wizard* у творах Дж.Р.Р. Толкіна. Під час прийому повідомлення від адресанта (надприродної сили) посередник (пророк) перебуває або у стані одухотворення, інспірації, медитації, або у стані сну (спонтанного або навмисне викликаного): “*The hobbits did not understand his (Gandalf) words, but as he spoke they had a vision [...]*” [9, с. 157]; “*He (Gandalf) had been dreaming. The dark shadow had passed, and a fair vision had visited him...*” [10, с. 242]. Повідомлення пророцтва часто починається фразою “*What could it mean?*” або конструкцією “*It's said that...*”, більш схожою на легенду. Хронотоп займає тут одну з визначних ознак, оскільки саме час та місце слугують основою для декодування змісту пророцтва. Особливою рисою постає прагматична спрямованість пророцтва, яка полягає у нейтралізації різнопланових фобій адресата (людини) на основі перцепції системи мовленнєвих знаків – прогнозу життєво небезпечних / благополучних подій або ж покарання / винагороди за скоєні вчинки.

3. **Натяки, передчуття, знаки-провісники, символи, пророчі сни, видіння** вербалізовані такими лексичними одиницями як *sign, omen, dream, vision* та ін. Спільне між символом і знаком – це їхня дуальна природа, поєднання конкретного предмета із суттю іншого предмета. Символ відрізняється від знака ступенем смислової насиченості, типом внутрішнього зв'язку між означником і означеним. Символ – таємна ідея, яку можна розкрити, збагнути й відобразити. Це троп, що ґрунтується на умовному означенні якогось предмета, явища чи поняття через інше на підставі подібності. Символ вказує на поєднання двох планів дійсності: матеріального та ідеального змісту явищ. Символ завжди передає щось невловиме, абстрактне, духовне, не пояснене, певну ідею як цілісність, а не явище; він є багаторівневим, емоційним породженням колективного духовно-психологічного переживання. “Розшифрувати” символ неможливо, його можна осягнути лише інтуїтивно. Знаки ж більш зрозумілі; вони пізнаються раціонально, суб'єктивно, через знання: “*But though all the signs forebode that the doom of Gondor is drawing nigh, less now to me is that darkness than my own darkness.*” [11, с. 27]; “*At that he woke up with a horrible start, and found that part of his dream was true.*” [8, с. 71], “*He studies the signs: the Sword that robbed him of his treasure re-made; the winds of fortune turning in our favour, and the defeat unlooked-for of his first assault the fall of his great Captain.*” [11, с. 156]. Видіння можна розглядати як ледь вловимі натяки, втілення невидимих сил. Пророчі сни мають вигляд інформації, закодованої часто у візуальних, пластичних чи видимих образах, прихованої особливою символікою, безпосередньо причетною до людського життя: “*His spies slip through every net, and his birds of ill omen are abroad in the sky.*” [10, с. 39].

4. **Містичні або інші нез'ясовні якості чи події** вербалізовані лексемою *mystery*: “*He reckoned, very probably, that his house would be full again on many future nights, until the present mystery had been thoroughly discussed.*” [9, с. 174] та

“A great deal of *mystery* surrounds the origin of this peculiar custom, or ‘art’ as the *Hobbits* preferred to call it.” [9, с. 17], або ж описом містичних ситуацій, за яких відбуваються драматичні, дивні події: з’являються й зникають примари, оживають неживі об’єкти. Іноді в кінці події отримують природне пояснення, тоді як інші так і залишаються незрозумілими, нез’ясованими: “He stepped down and vanished.” [9, с. 39], “But the Forest is queer. Everything in it is very much more alive, more aware of what is going on... And the trees do not like the strangers. They watch you. ...I thought all the trees were whispering to each other, passing news and plots along in an unintelligible language, and the branches swayed and groped without any wind.” [9, с. 121] та ін. Значну роль тут можуть відігравати певні артефакти, наділені частково людськими, частково надприродними якостями: “The Enemy still lacks one thing to give him strength and knowledge to beat down all resistance, break the last defences, and cover all the lands in a second darkness. He lacks the One Ring.” [9, с. 60].

5. **Таємниці**, вербалізовані лексемами *secret, puzzle, secrecy* та *riddle*. Сюжет, який розвивається навколо якоїсь таємниці, невідомого походження, зникнення та інших нез’ясованих подій, додає твору містичної атмосфери: “Riddles in the Dark” [8, с. 81]; “Keep your hoards and your *secrets* hidden in the Accursed Years!” [11, с. 61]; “Many men learned the crafts of the Entwives and honoured them greatly; but we were only a legend to them, a *secret* in the heart of the forest” [10, с. 79].

6. Перехід до **потойбічного, астрального** або **паралельного світів**, актуалізованих *wraith-world, phantom world, world of sight, world of mist* та *underworld*: “You were in gravest peril while you wore the Ring, for then you were half in the wraith-world yourself, and they might have seized you.” [9, с. 234]; “Long had it been forging in the dark smithies of Mordor, and its hideous head, founded of black steel, was shaped in the likeness of a ravening wolf; on it spells of ruin lay. Grond they named it, in memory of the Hammer of the Underworld of old.” [11, с. 102].

Озброєний ґрунтовним арсеналом мовних засобів вираження таємничості, небезпеки та надприродного для створення містичних обставин та уведення готичних елементів до своїх творів Дж. Р. Р. Толкін використовує наступні слова та словосполучення: *gathering darkness* [9, с. 92], *light approaching* [9, с. 332], *moans* [10, с. 20], *eerie noises / sounds, shrill cries, wild howls of laughter* [9, с. 302], *echoing paths* [8, с. 199], *whispering* [9, с. 121], *footsteps approaching* [11, с. 185], *characters trapped* [9, с. 129], *the grey light grows suddenly more full* [8, с. 280], *baying of distant dogs (or wolves)* [8, с. 169], *dead silence* [8, с. 179], *thunder and lightning* [8, с. 67], та цілі речення на зразок “Barrow-wights walked in the hollow places with a clink of rings on cold fingers, and gold chains in the wind.” [9, с. 141] та ін. Загалом постійне використання відповідного набору слів створює атмосферу містичного. Важливим складником містичного виступають якісні прикметники зі спільною семою “містика”, які формують шар домінуючої лексики. Далі, як приклад, деякі із слів (у декількох лексико-семантичних групах, характеристика яких обумовлена особливостями категорій-образів творів Дж. Р. Р. Толкіна: таємничість (*mystery*): *secret, unknown, mysterious, furtive* та ін.; неординарність (*extraordinarity*): *strange, curious*, та ін.; замішання (*confusion*): *puzzling, confusing, bewildering* та ін.; примарність (*illusion*): *unclear, unseen, obscure* та ін.; прихованість (*concealment*): *unrevealed, hidden, veiled* та ін.; винятковість (*exclusivity*): *ominous, significant, sacred* та ін. Предикати тематичної групи вербалізаторів містичного відображають реакцію на містику та представлені наступними лексичними одиницями: *confuse, bewilder, puzzle, mix up, flummox, confound, baffle, signify* та ін.

Отже, аналіз творів Дж. Р. Р. Толкіна дає змогу стверджувати, що у розглянутих творах, які вважаються класикою фентезі, є елементи готичного роману. Позаяк побутує думка, що саме цим романом був започаткований такий жанр, як фентезі, то можна сміливо стверджувати, що у всіх наступних творах, автори яких наслідували Дж. Р. Р. Толкіна, теж наявні елементи готичного.

Перспективним вважається подальший аналіз синтезу літературних жанрів та особливості його реалізації в художніх творах.

Література

1. Губайловский В. Обоснование счастья. О природе фэнтези и первооткрывателе жанра / В. Губайловский // Новый мир : Лит.-худ. обществ.-полит. журнал. – 2002. – № 3. – С.174-185.
2. Кошелев С. Л. Жанровая природа "Повелителя колец" Дж. Р. Р. Толкина / С. Л. Кошелев // Жанровое своеобразие литературы Англии и США XX в. – 1985. – С.39-58.
3. Мамаева Н. Н. Это не фэнтези! (К вопросу о жанре произведений Дж. Р. Р. Толкина) / Н. Н. Мамаева // Известия Уральского государственного университета, 2001. – № 21.
4. Черхава О. О. Поняття профетизму та деякі особливості профетичного тексту / О. О. Черхава // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Випуск 75(3). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 177-179.
5. Kocher P. H. Master of Middle-earth. – Boston, 1972.
6. The Handbook to Gothic Literature / Ed. M. Roberts-Mulbey. – London: Macmillan Press Ltd., 1998.
7. Stimpson K.R. J.R.R. Tolkien. – L., 1969.
8. Tolkien J. R. R. The Hobbit. – London: Harper Collins Publishers, 2006. – 390 p.
9. Tolkien J.R.R. The Fellowship of the Ring. – Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. – 424 pp.
10. Tolkien J.R.R. The Two Towers. – Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. – 352 pp.
11. Tolkien J.R.R. The Return of the King. – Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. – 440 pp.